

JOHANN SEBASTIAN BACH

ORATORIUM,
Welches
Die heilige Weihnacht
über
In beyden
Haupt-Kirchen
zu Leipzig
musiciret wurde.

— 1734 —

ANNO 1734.

WEIHNACHTS-ORATORIUM

JOHANN SEBASTIAN BACH (1685-1750)

Deel I

Am 1. Weihnachtsfeiertage

25. Dezember 1734

vm Nicolaikirche, nm Thomaskirche

Tekst voorgeschr.: Lucas 2:1-14
gebruikt: Lucas 2:1, 3-7

Thema: verwachting / vervulling

Soli: S A T B, Coro: S A T B,

Violino I/II, Viola, Continuo

Oboe I/II, Oboe d'amore

Tromba I-III, Timpani

Flauto traverso I/II

1	koor	Tönet, ihr Pauken
2	rec. Ev.	Es begab sich aber
3	rec. A	Nun wird mein liebster
4	aria A	Bereite dich, Zion
5	koraal	Wie soll ich dich
6	rec. Ev.	Und sie gebar
7	koraal/S	Er ist auf Erden
	rec. B	Wer kann die Liebe
8	aria B	Großer Herr
9	koraal	Ach, mein herzliebtes

r = recitatief

S = sopraan A = alt

T = tenor B = bas

Deel II

Am 2. Weihnachtsfeiertage

26. Dezember 1734

vm Thomaskirche, nm Nicolaikirche

Lucas 2:15 - 20
Lucas 2: 8-14, bericht a/d herders

hemelse engelen / aardse herders

Soli: S A T B, Coro: S A T B,

Violino I/II, Viola, Continuo

Oboe d'amore I/II, Oboe da caccia I/II

Flauto traverso I/II

10	sinfonia	
11	rec. Ev.	Und es waren Hirten
12	koraal	Brich an, o schönes
13	rec. Ev/S	Und der Engel sprach
14	rec. B	Was Gott dem Abraham
15	aria T	Frohe Hirten
16	rec. Ev	Und das habt z.Zeichen
17	koraal	Schaut hin
18	rec. B	So geht denn hin
19	aria A	Schlafe mein Liebster
20	rec. Ev.	Und alsobald war da
21	koor	Ehre sei Gott
22	rec. B	So recht, ihr Engel
23	koraal	Wir singen dir

Deel III

Am 3. Weihnachtsfeiertage

27. Dezember 1734

vm Nicolaikirche

Johannes 1:1-14 ('In den beginne')
Lucas 2:15-20, aanbidding d. herders

Thema: Christus als verlosser

Soli: S A T B, Coro: S A T B,

Violino I/II, Viola, Continuo

Oboe I/II, Oboe d'amore I/II

Tromba I-III, Timpani

Flauto traverso I/II

24	koor	Herrscher des Himmels
25	rec. Ev.	Und da die Engel
26	koor	Lasset uns nun gehen
27	rec. B	Er hat sein Volk getröst
28	koraal	Dies hat er alles
29	aria S/B	Herr, dein Mitleid
30	rec. Ev.	Und sie kamen eilend
31	aria A	Schließe, mein Herze
32	rec. A	Ja, ja, mein Herz soll
33	koraal	Ich will dich mit Fleiß
34	rec. Ev.	Und die Hirten
35	koraal	Seid froh dieweil
24	koor	Herrscher des Himmels

inleiding

Bach schreef zijn vocale kerkmuziek vooral in de eerste vijf jaren na zijn benoeming tot Thomascantor in Leipzig (1723): wekelijks een nieuwe cantate en daar tussendoor het Magnificat, de Johannes- en Matthäus-Passion, motetten etc. Pas in 1734 componeerde hij, na het Oster- en Himmelfahrts-Oratorium, zijn Weihnachts-Oratorium (WO). Het is een verzameling van zes cantates voor de zon- en feestdagen van Eerste Kerstdag 1734 tot en met Driekoningen 1735, die Bach zelf expliciet beschouwde als een 'oratorium', een sacraal muziekstuk dat op een doorlopende handeling is gebaseerd, waarvan een Evangelist verslag doet. Maar een integrale uitvoering op één avond, hoewel het werk korter is dan een Hohe Messe of een Matthäus-Passion heeft Bach nooit beoogd; hij voerde het uit in zes afleveringen, als een feuilleton.

De meeste koren en aria's zijn bewerkingen van eenmalige, niet-religieuze feestcantates die Bach de voorgaande jaren met zijn Collegium Musicum in café Zimmermann had uitgevoerd ter gelegenheid van gebeurtenissen (geboorten, verjaardagen etc.) aan het koninklijk/keurvorstelijk hof te Dresden. Vermoedelijk had Bach reeds tevoren met zijn tekstdichter Picander afgesproken deze vluchtige gelegenheidscomposities opnieuw te gebruiken (te *parodiëren*) met een religieuze tekst om ze een meer blijvende plaats in het liturgisch repertoire te geven.

WEIHNACHTS-ORATORIUM (BWV 248)

Deel IV Am Neujahrstage 'festum circumcisionis'

1. Januar 1735

vm Thomaskirche nm Nicolaikirche

Lucas 2:21

Lucas 2:21

Thema: De naam van Jezus

Soli: S -- T B, Coro: S A T B,

Violino I/II, Viola, Continuo

Oboe I/II

Corno da caccia I/II

Deel V Am Sonntag nach Neujahr

2. Januar 1735

vm Nicolaikirche

Matteus 2:13-23 (vlucht n.Egypte)

Matteus 2:1-6

Thema: Licht in de duisternis

Soli: S A T B, Coro: S A T B,

Violino I/II, Viola, Continuo

Oboe d'amore I/II

Deel VI Am Feste der Erscheinung Christi

6. Januar 1735

vm Thomaskirche nm Nicolaikirche

Matteus 2:1-12

Matteus 2:7-12

Thema: Overwinning op vijandens

Soli: S A T B, Coro: S A T B,

Violino I/II, Viola, Continuo

Oboe I/II, Oboe d'amore I/II

Tromba I-III, Timpani

36	koor	Fallt mit Danken	43	koor	Ehre sei dir, Gott	54	koor	Herr, wenn die stolzen Feinde
37	rec. Ev.	Und da acht Tage	44	rec. Ev.	Da Jesus geboren war	55	rec. Ev.	Da berief Herodes die Weisen
38	rec. B/S	Immanuel	45	koor/	Wo ist der neugeborne	56	rec. S	Du Falscher, suche nur
39	aria S	Flößt mein Heiland (echo)	46	rec. A	Sucht ihn in meiner Brust	57	aria S	Nur ein Wink von seinen
40	rec. B/S	Wohlan! dein Name soll	47	koraal	Sein Glanz all Finsterniss	58	rec. Ev	Als sie nun den König
41	aria T	Ich will nur dir zu Ehren	48	aria B	Erleucht auch meine finstre	59	koraal	Ich steh an deiner Krippen
42	koraal	Jesus richte mein Beginnen	49	rec. Ev.	Da das der König Herodes	60	rec. Ev.	Und Gott befahl ihnen
			50	r/a A	Warum wollt ihr erschrecken	61	rec. T	So geht! genug, mein Schatz
			51	rec. Ev.	Und ließ versammeln	62	aria T	Nun mögt ihr stolzen Feinde
			52	aria SATB	ach, wann wird die Zeit	63	rec. SATB	Was will der Hölle
			53	rec. A	Mein Liebster herrschet schon	64	koraal	Nun seid ihr wohl gerochen
				53	koraal	Zwar ist solche Herzensstube		

structuur

Tussen de openings- en slotkoren van de afzonderlijke delen staan steeds vier soorten tekst, met hun karakteristieke muzikale vormen, en meestal in deze volgorde:

- lezing: het bijbelverhaal, de ruggegraat van het WO, voorgedragen door de Evangelist, een tenor, als *secco*-recitatief d.w.z slechts begeleid door continuo. Sprekende groepen treden op in groepscores (*turbae*) in oude motetstijl: engelen (21), herders (26), Wijzen (45).
- uitleg: het *accompagnato*-recitatief: vrije poëzie, metrisch en berijmd, die de evangelietekst interpreteert, voor een solist met begeleidende instrumenten.
- beinning: aria's voor solisten en instrumenten, eveneens op vrije poëzie, waarin de individuele gelovige de existentiële betekenis van het voorafgaande overweegt.
- bevestiging: korallen, op tekst en melodie uit de Leipziger gezangenbundels maar in Bachs harmonisering: de christelijke gemeente belijdt haar geloof.

Deze vier tekst-niveaus dienen Bachs doel: geen historiserend drama maar een actualiserende muzikale verkondiging van de in het gebeuren besloten geloofsinhouden.

Deel I: Am ersten Weihnachtsfeiertage

De eerste cantate bestaat uit twee scènes, die respectievelijk de verwachting (advent) van een Messias en de geboorte van Jezus behandelen. De bovengeschetste onderdelen komen er mooi geordend tweemaal voor:

		1e scène, (verwachting)	2e scène, (vervulling)
tekst	muziek	nr	nr
a) lezing	recit. secco	2. Es begab sich aber	6. Und sie gebar
b) uitleg	recit. accomp.	3. Nun wird mein liebster	7. Er ist auf Erden kommen
c) bezinning	aria	4. Bereite dich Zion	8. Großer Herr
d) bevestiging koraal		5. Wie soll ich dich empfangen	9. Ach mein herzliebes

I. Koor

Tönet ihr Pauken! *)
Erschallet, Trompeten,
rühmet, was heute
der Höchste getan!
Lasset das Zagen,
verbannet die Klage,
Stimmet voll Jauchzen
und Fröhlichkeit an!
Dienet dem Höchsten
mit herrlichen Chören!
Laßt uns den Namen
des Herrschers verehren!

Een openingskoor een groot oratorium waardig, veel omvangrijker dan van een cantate en met het volledige instrumentarium. Hier geen zoete kerststemming maar trompetten die - destijds pas kortelings in het orkest geïntroduceerd - koninklijke grandeur en goddelijke heerschappij symboliseren. De instrumentale inleiding, met zijn opmerkelijke solo-partij voor de paukenist en daarop volgende inzetten van trompetten en strijkers, volgt letterlijk de tekst, zoals ook het middendeel (*herrlichen Chören!*) door het koor wordt gedomineerd. Na dit B-gedeelte in mineur-toonsoorten (b-klein, fis-klein) keert het stralende begin (D-groot) weer terug (*da capo*).

*) Dat Bach in het netschrift van de WO-partituur aanvankelijk de tekst *Tönet ihr Pauken! Erschallet, Trompeten!* van het parodiemodel cantate 214 noteerde, kan niet - zoals de *Bachausgabe* denkt - op een vergissing berusten, omdat hij dat niet slechts een enkele keer bij vergissing deed (zoals bij parodiëren vaker gebeurt), maar systematisch en op alle plekken waar die tekst voorkomt. Men kan erover speculeren waarom hij deze tekst later verving door het tot voor kort gebruikelijke maar veel slechter met de muziek corresponderende *Jauchzet! frohlocket!* De musicologische onzekerheid die Kees van Houten creëerde met zijn boek *Tönet ihr Pauken*, (2009) geeft dirigenten de vrijheid de beste tekst te kiezen.

2. Recitatief (Evangelist)

Es begab sich aber zu der Zeit,
daß ein Gebot von
dem Kaiser Augusto ausging,
daß *alle Welt geschätze** würde.
*iedereen geteld

Und jedermann ging,
daß er sich schätzen ließe,
ein jeglicher in seine Stadt.
Da machte sich auch auf
Joseph aus Galiläa,
aus der Stadt Nazareth,
in das jüdische Land
zur Stadt Davids,
die da heißet Bethlehem;
darum, daß er von dem Hause
und Geschlechte Davids war:
auf daß er sich schätzen ließe
mit Maria, seinem vertrauten Wei-
be, die war schwanger.
Und als sie daselbst waren,
kam die Zeit,
daß sie gebären sollte.

3. Recitatief *accompagnato* (alt)

Nun wird mein liebster Bräutigam,
Nun wird der Held aus Davids
Stamm
Zum Trost, zum Heil der Erden
einmal geboren werden
Nun wird der Stern aus Jakob
scheinen, sein Strahl bricht schon
hervor. Auf, Zion,
und verlasse nun das Weinen,
Dein Wohl steigt hoch empor!

Lucas 2:1, 3-6

Hier wordt de geboorte nog slechts aangekondigd.
De volgende, hierop reflecterende delen hebben
daarom een adventachtige, beloftevolle oriëntatie:
hij zal komen (3), bereid u voor (4), hoe zal ik u
ontvangen (5).

Reeds het Oude Testament (Hooglied van Salomo) verwachtte de Heiland als een bruidegom en ook de bruidsmystiek van het (protestantse) christendom bezag de relatie tussen Christus en zijn kerk als een liefdesrelatie tussen bruid en bruidegom. De alt is hier weliswaar Maria, maar uiteraard niet als (hoogzwangere) reëel-dramatische figuur maar als allegorisch oerbeeld van het geloof. Zij verkeert in het passende gezelschap van twee hobo's d'amore.

4. Aria (alt)

Bereite dich, Zion,
mit zärtlichen Trieben*,
*met teder verlangen

Den Schönsten, den Liebsten
bald bei dir zu sehn!

Deine Wangen müssen heut
viel schöner *prangen**, eile,
den Bräutigam sehnlichst zu
lieben! *stralen

Een lieflijke aria in de mineur toonsoort a-klein. Ook hier is Maria's attribuut, de hobo d'amore, weer present, thans unisono gevoerd met de eerste violen. Sion (volk van God) maak je klaar voor de ontvangst van de hemelse bruidegom. In het midden-deel valt een wiegend basmotief op. Zoals de meeste aria's krijgt dit stuk een symmetrische structuur door herhaling van het eerste gedeelte (da capo).

5. Koraal

**Wie soll ich dich empfangen
und wie begegn' ich dir?**

**O aller Welt Verlangen,
o meiner Seelen Zier!**

**O Jesu, Jesu, setze
mir selbst die Fackel bei,
Damit, was dich *ergötze**,
mir kund und wissend sei.**

*behaagt

Slot van de advents-helft van deze cantate. In deemoedige verwachting bekend de christelijke gemeente (*ich*) haar onvermogen Christus passend te ontvangen. De melodie van dit eerste koraal keert terug in het slotkoraal van het gehele Weihnachts-Oratorium, waarmee Bach een grote accolade om het hele werk zet. De melodie is bij ons als adventslied bekend.

6. Recitatief (Evangelist)

Und sie gebar ihren ersten Sohn,
und wickelte ihn in Windeln,
und legte ihn in eine Krippen,
denn sie hatten sonst
keinen Raum in der Herberge.

Lucas 2:7 Met de geboorte van de Verlosser begint de tweede helft van de cantate. De 'hoog-gestemde' geboorte contrasteert met de lage noten op *Windeln, Krippe* en *Herberge*: achtereenvolgens a, f en d, de drieklank van d-klein die menswording, afdaling en vernedering uitdrukt. En een bevreedend accent op de onherbergzame *Herberge*.

**7. Recitatief accompagnato (bas)
/ koraal (sopraan)**

Er ist auf Erden kommen arm,

Wer kann die Liebe recht erhöh'n,
die unser Heiland vor uns hegt?

Daß er unser sich erbarm,

Ja, wer vermag es einzusehen,
Wie ihn der Menschen Leid bewegt?

**Und in dem Himmel mache
reich,**

Des Höchsten Sohn
kömmt in die Welt,

Weil ihm ihr Heil so wohl gefällt,
**und seinen lieben Engeln
gleich.**

So will er selbst als Mensch
geboren werden.

Kyrieleis!

Plotseling hebben we de mineur-toonsoorten achter ons gelaten. In het na de evangelielezing te verwachten accompagnato-recitatief geeft de bas uitleg over de betekenis van Gods menswording. Zijn meditatieve toelichting is ingebed in een koraal van de christelijke gemeente die zich haast om, nog voor ze eigenlijk aan de beurt is, haar eerbiedige aarzeling van 'Hoe zal ik u ontvangen' (5) te verwisselen voor de uitgesproken positieve erkenning van deze grote gebeurtenis. De koraalmelodie hoort u straks terug in deel III (28)

8. Aria (bas)

Großer Herr und starker König,
Liebster Heiland, o wie wenig
Achtest du* der Erden Pracht!

*hecht u waarde aan

Der die ganze Welt erhält,
Ihre Pracht und *Zier erschaffer**,

*schoonheid heeft geschapen

Muß in harten Krippen schlafen.

Een aria met als soloinstrument de trompet: het symbool van koninklijke en goddelijke almacht. Fanfare-achtige gebroken drieklanken versterken deze indruk. Waar de kribbe ter sprake komt wijkt het overheersende D-groot tijdelijk voor mineur-klanken.

9. Koraal

**Ach, mein herzliebes Jesulein!
Mach dir ein rein sanft Bettelein,
Zu ruhn in meines Herzens Schrein,
Daß ich nimmer vergesse dein.**

Behalve Deel III eindigen alle delen van het Weihnachts-Oratorium met een slotkoraal, net als Bachs cantates, maar anders dan daar zijn ze hier meestal rijk georkestreerd, met instrumentale tussenspelen waarin de sfeer en de thematiek van het beginkoor terugkeert. In dit koraal contrasteert de uitbundigheid van de tussenspelen nogal met de tamelijk intieme tekst van dit dertiende couplet van het kerstkoraal *Vom Himmel hoch da komm ich her*.

Deel II: *Am 2. Weihnachtsfeiertage*

Het tweede deel van het Weihnachts-Oratorium is gebaseerd op de verzen 8 - 14 uit Lucas 2; het restant van de evangelieëzing van Eerste Kerstdag. Een belangrijke rol spelen de herders, aan wie engelen de geboorte van Christus bekendmaken, en die worden opgevoerd met hun karakteristieke, aan schalmeien herinnerende instrumenten: twee hobo's d'amore en twee hobo's da caccia ('jachthobo's'), die resp. een terts en een kwint lager zijn gestemd dan normale hobo's; zij vervangen de koperblazers uit Deel I. Thema van de cantate: het contrast tussen hemel en aarde, engelen en herders.

De twee aria's refereren eigenlijk, enigszins voorbarig, aan stof uit het volgende deel, waarschijnlijk om toehoorders in de Thomaskirche bepaalde centrale noties niet te onthouden die de volgende dag in de Nicolaikirche zouden klinken, maar niet zouden worden herhaald in een vesper in de Thomaskirche.

10. Sinfonia

De beroemde, vaak als *Hirtenmusik* of *Pastorale* aangeduide instrumentale *Sinfonia* is in feite een dialoog tussen twee groepen: hemelse engelen (strijkers en 2 traverso's) en aardse herders (4 hobo's) wier nachtelijke rust wordt verstoord. De lange, liggende noten van de laagste hobo herinneren aan de (*bourdon*)-tonen van een doedelzak. Engelen openen de conversatie met stijgende motieven, herders reageren met dalende, waarna men in achtstemmige samenspraak elkaars motieven overneemt: het goddelijke verenigt zich met het aardse. Driemaal herhaalt zich dit proces. De *Sinfonia* is programmatisch voor de gehele cantate: een afwisseling van engelen- en herdersscènes.

11. Recitatief (Evangelist)

Und es waren Hirten in derselben Gegend auf dem Felde bei den Hürden, die hüteten des Nachts ihre Herde. continuo, Und siehe, des Herren Engel trat zu ihnen, und die Klarheit des Herren leuchtet um sie, und sie furchten sich sehr.

Lucas 2:8-9

Harmonische rust tot en met *ihre Herde*, gevolgd door heldere kleuren, en tenslotte bij *furchten* vluchtgedrag over verminderde intervallen in het

12. Koraal

**Brich an, o schönes Morgenlicht,
Und laß den Himmel tagen!
Du Hirtenvolk, erschrecke nicht,
Weil dir die Engel sagen,
Daß dieses schwache Knäbelein
Soll unser Trost und Freude sein,
Dazu den Satan zwingen
Und letztlich Friede bringen!**

Het evangeliebericht wordt terstond onderbroken door een reactie uit de actualiteit; de christenheid identificeert zich met de herders: hier past geen vrees maar een hartelijk welkom. De traverso volgt de sopraan een octaaf hoger: *Morgenlicht*. *Schwache* wordt geïllustreerd met een aarzeling in de alt en een moeilijke sprong in de bas. Bij *Freude* is er een nadrukkelijke chromatische opgang van de bas, gevolgd door een strijdlustig melisma van bas en tenor op *zwingen*.

13. Recitatief (Evangelist) /

Engel (sopraan)

Und der Engel sprach zu ihnen:
(S) Fürchtet euch nicht, siehe,
ich verkündige euch große Freude,
die allem Volke widerfahren wird.
Denn euch ist heute der Heiland
geboren, welcher ist Christus,
der Herr, in der Stadt David.

Lucas 2:10-11

Zelfs de boodschapper getuigt van enige opwinding door met een kwintsprong (in plaats van een kwart) het woord te geven aan de engel, de sopraan, die wordt *umleuchtet* met een aura van strijkers. *Heiland* en *Herr* worden geaccentueerd door sprongen over een octaaf, d.i. over alle noten dus 'allesomvattend'.

14. Recitatief *accompagnato* (bas)

Was Gott dem Abraham verheißen,
Das läßt er nun dem Hirtenchor
Erfüllt erweisen.
Ein Hirt hat alles das zuvor
Von Gott erfahren müssen.
Und nun muß auch ein Hirt die Tat,
Was er damals versprochen hat,
Zuerst erfüllet wissen.

In een *accompagnato* met de herdersinstrumenten treedt de bas in deze cantate driemaal op als interpretator en aangever. De naam van David, die ook een herder was, ontlokt hem een heilshistorische beschouwing over de herdersstand die sinds aartsvader Abraham speciaal ontvankelijk bleek voor Gods boodschappen.

15. Aria (tenor)

Frohe Hirten, eilt, ach eilet,
Eh ihr euch zu lang *verweilet**,
*vertoeven
Eilt, das holde Kind zu sehn!
Geht, die Freude heißt zu schön,
Sucht die Anmut zu gewinnen,
Geht und labet Herz und Sinnen!

De tenor richt zich uiteraard niet (dramatisch) tot andere herders, maar (symbolisch) tot de luisteraar. Hij wordt begeleid door het voormalig engeleninstrument, de traverso. De vele 32-sten melisma's getuigen van grote haast en ook voor een ordentelijke da-capo is (in deze aria als enige) geen tijd.

16. Recitatief (Evangelist)

Und das habt zum Zeichen:
Ihr werdet finden das Kind
in Windeln gewickelt
und in einer Krippe liegen.

Lucas 2:12

Het vervolg van de tekst van de engel legt Bach (conform tijdgenoten), zonder strijkersaureool, in de mond van de evangelist: hij beoogt niet getrouw een drama gestalte te geven maar schrijft *Predigt-musik*. Verrassende harmonieën en grillige sprongen accentueren de armzalige *Krippe*.

17. Koraal

**Schaut hin, dort liegt im finstern
Stall,
Des Herrschaft gehet überall!
Da Speise vormals sucht ein Rind,
Da ruhet itzt der Jungfrau'n Kind.**

In het centrum van deze cantate (en dus van de eerste drie, de eigenlijke Kerstcantates) staat een vers van het koraal *Vom Himmel hoch da komm ich her* dat ook beide eerste delen besluit. Maar hier in laagste ligging: C-groot tegenover D en G elders, een tonaal dieptepunt. Bij *Herrschaft* voeren de bassen de harmonie een none omhoog, bij de voertrog (*Speise vormals sucht ein Rind*) gaat het weer even ver omlaag.

18. Recitatief accompagnato (bas)

So geht denn hin, ihr Hirten, geht,
Daß ihr das Wunder seht:
Und findet ihr des Höchsten Sohn
In einer harten Krippe liegen,
So singet ihm bei seiner Wiegen
Aus einem süßen Ton
Und mit gesamtem Chor
Dies Lied zur Ruhe vor!

Nogmaals richt de bas de blik op de herders; de vier begeleidende hobo's gaan van *gehen* naar *eilen* en het continuo illustreert het *wiegen*, als werkwoord. De bas suggereert zelfs er een liedje bij te zingen. En dat komt er.

19. Aria (alt)

Schlafe, mein Liebster,
genieße der Ruh,
Wache nach diesem
vor aller Gedeihen!
Labe die Brust,
Empfinde die Lust,
Wo wir unser Herz erfreuen!

Alle vier hobo's (het *gesammte Chor*) begeleiden de alt, die octaverend wordt gesteund door de angelieke traverso. De alt lijkt (dramatisch) te staan voor Maria, maar symboliseert de gelovige. Een toegankelijk wiegelied (*berceuse*) dat refereert aan het volksgebruik van het kindjewiegen. Maar Bach zou geen Bach zijn als het luchtige, homofone begin geen complexer polyfoon vervolg kreeg.

20. Recitatief (Evangelist)

Und alsobald war da bei dem Engel
die Menge der himmlischen
Heerscharen,
die lobten Gott und sprachen:

Lucas 2:13

De verslaggever zet ons terug in de tijd en wendt
onze blik weer van de kribbe naar de engelen.

21. Koor (engelen)

Ehre sei Gott in der Höhe
und Friede auf Erden
und den Menschen
ein Wohlgefallen.

Lucas 2:14

De hoofdschotel van de cantate. Op de tekst die als
Gloria in de katholieke liturgie terecht kwam, schrijft
Bach een groepschoor (*turba*), zoals steeds op de
wijze van een motet: primair vocaal, met een on-
dersgeschikte instrumentale begeleiding en drie ver-
schillende muzikale vormen voor de drie tekstre-
gels:

Ehre: een *passacaglia*, een driemaal herhaalde lo-
pende basfiguur met imitatieve zang;

Friede: een lange liggende pedaaltoon ('orgelpunt'),
met verstilde legato zang; een breekbare vrede, als
een reeks zich oplossende dissonanten;

Menschen: streng paarsgewijs canonisch.

Waarna alles nog eens in 16 maten wordt samen-
gevat.

22. Recitatief (bas)

So recht, ihr Engel,
jauchzt und singet,
Daß es uns heut so schön gelinget!
Auf denn!
wir stimmen mit euch ein,
Uns kann es so wie euch erfreun.

Lang sleutelde Bach aan dit derde optreden van de
bas, om uiteindelijk, terwille van een sterker con-
trast, de vier hobo's te schrappen in dit bruggetje
tussen twee koren.

23. Koraal

**Wir singen dir in deinem Heer
Aus aller Kraft, Lob, Preis und Ehr,
Daß du, o lang gewünschter Gast,
Dich nunmehr eingestellet hast*.**

* nu gekomen bent

De bekende melodie van *Vom Himmel hoch*, maar
nu in triomfantelijk hoogste ligging. Het gepunkteer-
de siciliano-ritme verwijst naar de *sinfonia*. *Wir* voe-
gen ons. Hemel en aarde zijn verzoend: de 'hemel-
se' strijkers gaan *colla parte* met de vocale stem-
men, de traverso vergezelt de aardse rietblazers die
de fermates tussen de koraalregels vullen.

Deel III: Am dritten Weihnachtsfeiertage

Het derde deel is gebaseerd op de - nog overgeslagen - evangeliëlezing van Tweede Kerstdag. Terwille van het handelingskarakter negeert Bach dus de voor Derde Kerstdag voorgeschreven, nogal beschouwelijke tekst uit het Johannes-evangelie (1:1-14, 'In den beginne was het woord...'). De tenor-evangelist stelt in de drie recitatieven drie gebeurtenissen aan de orde: het vertrek van de herders tot wie de engelen spraken (25-29), hun aanbedding van het kind (30-33) en hun terugkeer (34-35). Daarop reflecteren aria's en koralen, waardoor de cantate drie scènes heeft.

24. Koor

Herrscher des Himmels,
erhöre das *Lallen**, **gestamel*
Laß dir die matten Gesänge gefallen,
Wenn dich dein Zion
mit Psalmen erhöht!
Höre der Herzen
frohlockendes Preisen,
Wenn wir dir itzo
die Ehrfurcht erweisen,
Weil unsre Wohlfahrt
befestiget steht!

De cantate begint en eindigt met een uitgelaten dansant stuk, een *passepied*, in een streng schema van twee keer 3x16 maten: 16 maten instrumentale inleiding (*ritornel*), 16 maten polyfone expositie van de drie tekstzinnen door de drie hoogste stemmen en 16 maten homofone (gezamenlijk gescandeerde) herhaling van de tekst door het gehele koor boven een herhaling van het instrumentale *ritornel*. Na de pastorale sfeer van Deel II met de bekende *Sinfonia* herneemt dit openingskoor de ongeremde vreugde waarmee Deel I eindigde.

25. Recitatief (Evangelist)

Und da die Engel von ihnen
gen Himmel fuhren,
sprachen die Hirten untereinander:

Lucas 2:15a

26. Koor (herders)

Lasset uns nun gehen gen
Bethlehem
und die Geschichte sehen,
die da geschehen ist,
die uns der Herr kundgetan hat.

Lucas 2:15b Een groepskoor (*turba*) van herders in oude motetstijl (zoals in (21) en (45): elkaar imiterende vocale partijen met instrumenten in een ondergeschikte rol. Maar hier dan wel met een 'haast' illustrerend zestiendenfiguurtje van violen en traveso's. En de stemmen lopen in tegengestelde richting: waar moeten we eigenlijk heen?

27. Recitatief *accompagnato* (bas)

Er hat sein Volk getröst't,
Er hat sein Israel erlöst,
Eie Hülf aus Zion hergesendet,

Begeleid door twee fluiten belicht de bas de heils-historische betekenis van het kerstgebeuren, zodat het *dies hat er getan* in het aansluitende koraal kan worden vervolgd met *Dies hat er alles uns getan*.

Und unser Leid geendet.
Seht, Hirten! dies hat er getan,
Geht! dieses trifft ihr an.

28. Koraal
Dies hat er alles uns getan,
Sein groß Lieb zu zeigen an;
Des freu sich alle Christenheit,
Und dank ihm des in Ewigkeit.
Kyrieleis!

De gemeente bevestigt wat zij zojuist van de bas heeft geleerd, de kloof tussen historische gebeurtenis en actualiteit is gedicht. De melodie hoorden we al in (7) van de sopranen. Als in (12) vormt *freuen* aanleiding voor een lange stijgende lijn in de bas; *Ewigkeit* krijgt een lang melisma, *Kyrieleis (Mitleid)* wijst vooruit naar het volgend duet.

29. Aria Duet (sopraan, bas)
Herr, dein Mitleid, dein Erbarmen
Tröstet uns und macht uns frei.
Deine holde Gunst und Liebe,
Deine wundersamen Triebe
Machen deine Vätertreu
Wieder neu.

Slot van de eerste scène: de herders gaan huppelend op weg met hun instrumentale attributen, de twee hobo's d'amore. Maar weer gaat het niet om herders als historische figuren maar om prototypes van de (eerste) gelovigen. Bach ontleende de muziek aan een onverholven wereldse liefdesdialoog op de teksten '*Ich bin deine, ich küsse dich,*' resp. '*Du bist meine, küsse mich, etc.* Maar hier geen dialoog doch uitgesproken eenstemmigheid in een naïef godsvertrouwen.

30. Recitatief (Evangelist)
Und sie kamen eilend,
und funden beide,
Mariam und Joseph,
dazu das Kind in der Krippe liegen.
Da sie es aber gesehen hatten,
breiteten sie das Wort aus,
welches zu ihnen von diesem Kind
gesaget war.
Und alle, vor die es kam,
wunderten sich der Rede,
die ihnen die Hirten gesaget hatten.
Maria aber behielt alle diese Worte
und bewegte sie in ihrem Herzen.

Lucas 2:16-19

Opmaat voor de tweede scène. Zoals steeds wordt de evangelist slechts door continuo (*secco*) begeleid, maar zijn volzinnen worden hier wel door korte tussenspelen van elkaar gescheiden. De slotzin over Maria wordt duidelijk muzikaal afgezonderd, de continuo onderstreept met een dalende reeks halve tonen het geheimzinnige karakter van haar ervaringen: hierop reageren de volgende stukken.

31. Aria (alt)

SchlieÙe, mein Herze,
dies selige Wunder
Fest in deinem Glauben ein!
Lasse dies Wunder
der göttlichen Werke,
Immer zur Stärke
Deines schwachen Glaubens
sein!

32. Recitatief *accompagnato* (alt)

Ja, ja! mein Herz soll es bewahren,
Was es an dieser holden Zeit
Zu seiner Seligkeit
Für sicheren Beweis erfahren.

33. Koraal

Ich will dich mit Fleiß bewahren,
Ich will dir Leben hier,
Dir will ich abfahren*.

*voor u wil ik sterven

Mit dir will ich endlich schweben
Voller Freud, ohne Zeit
Dort im andern Leben.

34. Recitatief (Evangelist)

Und die Hirten kehrten wieder um,
preiseten und lobten Gott
um alles, das sie gesehen
und gehöret hatten,
wie denn zu ihnen gesaget war.

35. Koraal

Seid froh dieweil,
Daß euer Heil
Ist hie ein Gott
Und auch ein Mensch geboren,
Der, welcher ist
Der Herr und Christ
In Davids Stadt,
Von vielen auserkoren.

24. Koor

De teksten van (31) t/m (33) drukken hetzelfde uit: het voornemen het wonder in de stal niet te vergeten. Het verschil is waar en door wie dit wordt uitgesproken. Hier: een intieme meditatie boven de kribbe door Maria, als symbool voor de kerk. Ondanks de virtuoze vioolpartij een tamelijk introverte monologue intérieure, in de vorm van een wiegelied in gesyncopeerde tweekwartsmaat. Unisono passages tussen alt en viool symboliseren het *ein-schließen* (opbergen).

Na haar intieme meditatie komt de alt in zijn/haar *accompagnato*-recitatief met een openbare geloofsbelijdenis, evenals de bas in (27) begeleid door de twee traverso's.

De kerk tenslotte bevestigt het voorgaande in de actualiteit met een lied van Paul Gerhardt, en trekt de lijn door van het leven naar de dood. Het koraal bestaat uit twee melodisch identieke delen; maar hoe anders is de harmonisering van het 'andere leven'.

Lucas 2:20

Het derde en laatste evangeliegedeelte omvat slechts één vers, waarin *preiseten* (octaafsprong) blijkbaar het belangrijkste woord is. Dat prijzen volgt met terdaad, in een koraal en in het slotkoor.

De gelovigen delen in de vreugde met hun derde, meer bewogen koraal. In de laatste regel voert een stijgende reeks (*gradatio*) van maar liefst acht chromatische (= halve toons-)stappen in de bas naar een climax aan het slot van de eigenlijke kerstgeschiedenis.

Tenslotte wordt het feestelijke openingskoor herhaald.

Deel IV: Am Neujahrstage, 'festum circumcisionis'

De vierde cantate van het Weihnachts-Oratorium is veruit de kortste: slechts 7 delen tegen 9 - 14 elders. In de vocale bezetting ontbreekt de altsolist, die in de vorige cantates zo'n belangrijke rol speelde, en in het orkest spelen - op deze feestdag - weliswaar koperblazers, maar geen juichende trompetten en pauken doch slechts twee meer ingetogen *cornò's da caccia* (jachthoorns). De cantate schenkt geen aandacht aan het seculiere Nieuwjaarsfeest maar heeft ook wat weinig *Weihnachten*: geen kribbe, geen engelen, herders of koningen, Jozef noch Maria. En er is ook weinig oratorium, d.w.z. weinig handeling: de evangelietekst voor deze zondag omvat slechts één vers, Lucas 2:21: de besnijdenis (*circumcisie*) van het kind Jezus in de tempel, naar Joodse gewoonte 8 dagen na zijn geboorte, en de daaraan verbonden naamgeving. De cantate wordt zodoende een meditatie op de naam van *Jezus* (letterlijk 'de Heer helpt'), want de naam representeert alles waar een persoon voor staat. Dat blijkt wel uit de vele kwalifikaties die in de tekst passeren: *Immanuel* (God met ons), *mein Hort, mein Leben, mein Lust, Freud und Wonne, Licht und Sonne* etc.

De cantate heeft een symmetrische structuur met in het midden de beroemde echo-aria, geflankeerd door twee delen van wat eigenlijk één stuk is: een duet voor sopraan en bas (**38 & 40**)

36. Koor

Fallt mit Danken, fällt mit Loben
Vor des Höchsten Gnadenthron!
Gottes Sohn will der Erden
Heiland und Erlöser werden,
Gottes Sohn
Dämpft der Feinde Wut und
Toben.

Niet 'laat ons juichen' maar een deemoediger *Fallt mit Danken*, met een buigende beweging, gevolgd door een stijgend gebaar op *Loben*. Een dansvorm in 3/8-maat (zoals de openingskoren van I, III en VI), opgebouwd uit eenheden van 8 maten, en met een symmetrische *da-capo*-structuur (A-B-A'): drie even lange delen, waarvan het middendeel het motief geeft (*Gottes Sohn will ...*) waarna de A-tekst op gewijzigde muziek terugkeert.

37. Recitatief (Evangelist)

Und da acht Tage um waren,
daß das Kind beschnitten würde,
da ward sein Name genennet Je-
sus, welcher genennet war von
dem Engel, ehe denn er im Mut-
terleibe empfangen ward.

Lucas 2:21

beschnitten würde verwijst slechts naar een gebruik; de vermeldenswaardige gebeurtenis is de naamgeving: *Jesus*, hoogste noot.

**38. Recitatief accompagnato (bas)
/ koraal (sopraan)**

Immanuel, o süßes Wort!
Mein Jesus heißt mein Hort,
Mein Jesus heißt mein Leben.
Mein Jesus hat sich mir ergeben,
Mein Jesus soll mir immerfort
Vor meinen Augen schweben.
Mein Jesus heißet meine Lust,
Mein Jesus labet Herz und Brust.

Jesu, du mein liebstes Leben,
Komm! Ich will dich mit Lust um-
fassen,

Meiner Seelen Bräutigam,
Mein Herze soll dich nimmer lassen,

Der du dich vor mich gegeben
Ach! So nimm mich zu dir!

An des bittern Kreuzes Stamm!
Auch in dem Sterben sollst du mir
Das Allerliebste sein;
In Not, Gefahr und Ungemach
Seh ich dir sehnlichst nach.
Was jagte mir zuletzt der Tod für
Grauen ein?
Mein Jesus! Wenn ich sterbe,
So weiß ich, daß ich nicht verderbe.
Dein Name steht in mir geschrieben,
Der hat des Todes Furcht vertrieben.

39. Aria (sopraan)

Flößt, mein Heiland,
flößt dein Namen
Auch den allerkleinsten Samen
Jenes strengen Schreckens ein?
Nein, du sagst ja selber nein.

(Nein!)

Sollt ich nun das Sterben scheuen?
Nein, dein süßes Wort ist da!
Oder sollt ich mich erfreuen?
Ja, du Heiland sprichst selbst ja.

(Ja!)

Begeleid door strijkers verbindt de bas, personificatie van de individuele gelovige, Jezus' naam met allerlei positieve kwalificaties. De sopraan (met de eerste viool) zingt een voor Bachs kerkgangers vertrouwde koraaltekst op een verder onbekende melodie, die Bach waarschijnlijk voor deze gelegenheid zelf componeerde, wat wendbaarder en artistieker dan een gewone koraalmelodie. Ze vertolkt de geruststellende geloofs zekerheid van de christelijke gemeente, die Jezus conform de lutherse bruidsmystiek als bruidegom van de kerk beschouwt. Aangespoord door de koraaltekst overweegt de bas ook zijn eigen dood. Niet alleen in de realiteit (oorlog, plagen, kindersterfte) ging de dood voorop, ook in de lutherse theologie prevaleerde de *ars moriendi* (de kunst van het sterven) over de *ars vivendi* (hoe te leven) die pas ná de echoaria (39) aan de orde zal komen.

De centrale echoaria borduurt voort op de tekst van de bas. Begeleid door de hobo krijgt de sopraan elders uit de ruimte antwoord op twee vragen: Beangstigt mij uw naam (*Nein!*) en Moet ik mij verheugen in mijn sterven (*Ja!*), uiteindelijk zelfs fanfareachtig *Ja/Ja!*

Terwijl de echo's van de hobo door continuo worden begeleid en eenvoudig met *forte* en *piano* zijn gemarkeerd, schrijft Bach de vocale echo's apart uit en zonder continuo, ten teken dat deze vanuit een andere positie in de kerk moeten klinken.

Echo-composities waren in de barok een populair format (denk aan het *Audi Coelum* uit Monteverdi's *Mariavespers*) met diepzinnige betekenissen. Een echo symboliseert een stem van *jenseits*; hij staat voor onbetwifelbare zekerheid en objectiviteit, en - in sacrale muziek - dus veelal voor het betrouwbare spreken Gods.

Het wiegende pastorale ritme van de 6/8 maat en de hobo verplaatsen ons reeds naar het open veld, de natuurlijke biotoop van de echo. En daar, 'van die andere kant' spreekt nu het Christuskind zelf, in Bachs omgeving uiteraard de stem van een jongetje; daarom moeten de overwegingen van de bas hier worden voortgezet door een sopraan.

Bach doorbreekt de regels van het genre als hij de echo aan het slot van elk van de drie delen van de aria (maat 61, 91, 127) spontaan laat spreken, zonder dat hem iets is voorgezegd: God behoeft geen menselijke souffleur maar spreekt autonoom, een vroeg protest tegen latere religieuze projectietheorieën. (*du sagst ja selber nein*).

40. Recitatief accompagnato (bas) Dan gaat het bas/sopraanduet door op het positieve
& koraal (sopraan) *Ja!* met een reeks synoniemen voor de Jezusnaam
Wohlan, dein Name soll allein en vragen naar het goede leven.

**Jesu, meine Freud und Wonne,
Meine Hoffnung, Schatz und Teil,**

In meinem Herzen sein!

So will ich dich entzückt nennen,

Wenn Brust und Herz zu dir

vor Liebe brennen.

**Mein Erlösung, Schutz und Heil,
Hirt und König, Licht und Sonne,**

Doch, Liebster, sage mir:

Wie rühm ich dich,

wie dank ich dir?

**Ach! wie soll ich würdiglich,
Mein Herr Jesu, preisen dich?**

41. Aria (tenor)

Ich will nur dir zu Ehren leben,
Mein Heiland,
gib mir Kraft und Mut,
Daß es mein Herz recht eifrig tut!
Stärke mich,
Deine Gnade würdiglich
Und mit Danken zu erheben!

Begeleid door een virtuoos vioolduo beantwoordt de tenor de slotvragen van bas en sopraan, *wie preise ich dich* (S) en *wie dank ich dir* (B): met een leven ter ere Gods. Die *ars vivendi* wordt met een overrompelende vitaliteit uitgebeeld. Muzikaal combineert Bach hier twee tegengestelde stijlen: hij schrijft een liedachtige, moderne da-capo aria maar in de oude contrapuntische stijl: een strenge vierstemmige fuga voor tenorsolist, continuo en twee soloviolen die elkaar energiek opjagen. De bede om *Kraft und Mut* is hier bij voorbaat verhoord.

42. Koraal

**Jesus richte mein Beginnen,
Jesus bleibe stets bei mir,
Jesus zäume mir die Sinnen,
Jesus sei nur mein Begier,
Jesus sei mir in Gedanken,
Jesus, lasse mich nicht wanken!**

Een cantate over de naam van Jezus kan niet beter besloten worden dan met een koraalvers waarvan alle regels beginnen met de naam *Jesus*. Het is de vijftiende strofe van Johann Rists *Hilf, Herr Jesu, laß gelingen* uit 1642, een gangbaar Nieuwjaarslied. En ook hier gebruikt Bach een melodie die wij uit geen van de liedboeken kennen, dus opnieuw van eigen hand en kunstzinniger dan we in koralen gewend zijn: de melodie schuift door diverse toonsoorten (F, C, d) en legt een opvallend accent op de tweede lettergreep van *Jesus*, behalve de laatste keer waar Bach eigenhandig het *Jesus* vervangt door zijn vocatief *Jesu* (en daarmee de werkwoordsvorm van een wensende optatief in een biddende imperatief verandert).

Deel V: *Am Sonntage nach Neujahr*

Het vijfde deel van het Weihnachts-Oratorium is bestemd voor de zondag tussen Nieuwjaar en Driekoningen/Epifanie, een gewone zondag, geen feestdag. Het is daarom het bescheidenste deel, vergelijkbaar met een gewone wekelijkse cantate, met de kleinste bezetting: naast strijkers en continuo geen koperblazers of traverso's maar slechts twee hobo's d'amore; en een eenvoudig vierstemmig geharmoniseerd slotkooraal zonder obligate instrumenten.

Om evidente dramaturgische redenen negeert Bach de voor deze zondag eigenlijk voorgeschreven evangelietekst (Matt. 2: 13 - 23): de vlucht van Jozef en Maria met hun kind naar Egypte, die immers pas plaats vond ná de aanbedding door de Wijzen uit het Oosten (die een latere traditie in drie Koningen transformeerde). Bach baseert deze cantate op de eerste helft van het Driekoningen-evangelie (Matt. 2: 1-6: de *reis* van de Wijzen) en behandelt hun *aanbedding* in de zesde en laatste cantate.

De alt - die in de vorige cantate als solist ontbrak - vervult hier een hoofdrol; als personificatie van Maria, c.q. de gelovige, verbindt hij/zij metaforische interpretaties aan de louter verhalende tekst, waardoor deze toegankelijk wordt voor verdere reflectie (aria's, koralen). En zo bepaalt de ster die de Wijzen volgden het thema van de cantate, het contrast licht/duisternis, *Glanz/Finsternis* (44), *klaren Schein / finstre Sinnen* (47), *Gnadenstrahl / finstre Grube* (53) maar ook Wijzen / Herodes.

43. Koor

Ehre sei dir, Gott, gesungen,
Dir sei Lob und Dank bereit.
Dich erhebet alle Welt,
Weil dir unser Wohl gefällt,
Weil anheut
Unser aller Wunsch gelungen,
Weil uns dein Segen
so herrlich erfreut.

Hoewel de nogal algemene tekst van dit koor door zijn eigenaardige versbouw verraadt dat Bach oorspronkelijk de muziek van het slotkoor van Cantate 213 had willen hergebruiken, besloot hij uiteindelijk het openingskoor van de vijfde cantate, als één van de weinige stukken, nieuw te componeren. Een levendig (*Vivace*) en jubelend stuk in driekwartmaat, waarvan de syncopische (= niet op de tel beginnende) thema's en een motorische continuo-bas zorgen voor een krachtige, dansante drive. Het stuk heeft een da-capostructuur: A - B - A. Het A-deel behandelt in 96 maten slechts twee regels tekst. Ingebed in een instrumentaal ritornel en homofone koorpassages, klinkt die tekst daarin tweemaal als een (niet strenge) koorfuga van 22 maten; eerst beginnend met de tenor, de tweede maal met de bas. Een kort middendeel (B) van 28 maten behandelt de resterende zes tekstregels, waarna A integraal wordt herhaald.

44. Recitatief (Evangelist)

Da Jesus geboren war zu Bethle-
hem im jüdischen Lande
zur Zeit des Königes Herodis,
siehe, da kamen die Weisen
vom Morgenlande gen Jerusalem
und sprachen.

Matteüs 2: 1

Bach splitst de zes verzen bijbeltekst, en daarmee
de cantate, in twee delen die elk met een aria en
een koraal worden besloten.

In zijn eerste vers voert de Evangelist de Wijzen uit
het Oosten sprekend in.

45. Koor (Wijzen) & arioso (alt)

Wo ist der neugeborne König der
Jüden?

(alt) Sucht ihn in meiner Brust,
Hier wohnt er,
mir und ihm zur Lust!

Wir haben seinen Stern gesehen
im Morgenlande
und sind kommen, ihn anzubeten.

(alt) Wohl euch,
die ihr dies Licht gesehen,
Es ist zu eurem Heil geschehen!
Mein Heiland, du,
du bist das Licht,
Das auch den Heiden scheinen
sollen,
Und sie, sie kennen dich noch
nicht,
Als sie dich schon verehren
wollen.
Wie hell, wie klar muß nicht
dein Schein,
Geliebter Jesu, sein!

Matteüs 2:2

Derhalve componeert Bach hun tekst (vers 2) als
een groepskoor (*turba*). De Wijzen worden twee-
maal onderbroken door de gelovige (alt) die hun
vraag *Wo?* terstond beantwoordt met “in mijn hart”,
en de richtinggevende ster interpreteert als symbool
voor Christus als licht der wereld. De fugatische
opbouw van de tweede turba suggereert een arri-
veren uit de verte. Het arioso van de alt wordt
door strijkers begeleid. De wereldwijde belangstel-
ling inspireert de alt tot een loflied.

46. Koraal

**Dein Glanz all Finsternis verzehrt,
Die trübe Nacht in Licht verkehrt.
Leit uns auf deinen Wegen,
Daß dein Gesicht
Und herrlichs Licht
Wir ewig schauen mögen!**

Het koraal gaat van een duister fis-klein naar een
helder A-groot. De bas illustreert *trübe* ritmisch en
harmonisch en op *ewig* klinkt een lang melisma in
alle begeleidende stemmen.

De harmonisering valt op door zijn vergaande *poly-
fonisering*: een begeleiding door zelfstandige, lange
horizontale lijnen in plaats van verticale akkoorden.

47. Aria (bas)

Erleucht auch meine finstre Sinnen,
Erleuchte mein Herze
Durch der Strahlen klaren Schein!

Dein Wort soll mir
die hellste Kerze
In allen meinen Werken sein;
Dies lasset die Seele
nichts Böses beginnen.

Begeleid door een hobo d'amore werkt de bas de licht-metafoor uit. Hoofdwoorden als *Strahlen* en *erleuchte* worden met lange coloraturen onderstreept.

48. Recitatief (Evangelist)

Da das der König Herodes hörte,
erschrak er
und mit ihm das ganze Jerusalem.

Matteüs 2:3

Voor het tweede deel van deze cantate hervat de evangelist zijn relaas; een dramatische sextsprong tekent de schrik van Herodes die een concurrerende koning vreest.

49. Recitatief accompagnato (alt)

Warum wollt ihr erschrecken?
Kann meines Jesu Gegenwart
euch solche Furcht erwecken?
O! solltet ihr euch nicht
Vielmehr darüber freuen,
Weil er dadurch verspricht,
Der Menschen Wohlfahrt zu ver-
neuen.

De alt, opnieuw met strijkersbegeleiding, onderbreekt de tenor reeds na één vers: hoe kun je dáár nu van schrikken? De sidderingen (*tremolì*) van de violen veranderen gaandeweg in een vreugdedansje.

50. Recitatief (Evangelist)

Und ließ versammeln alle Hohe-
priester und Schriftgelehrten unter
dem Volk und erforschte von ih-
nen, wo Christus sollte geboren
werden.
Und sie sagten ihm:
Zu Bethlehem im jüdischen Lande;
denn also stehet geschrieben
durch den Propheten: Und du
Bethlehem im jüdischen Lande
bist mitnichten die kleinste unter
den Fürsten Juda; denn aus dir soll
mir kommen der Herzog, der über
mein Volk Israel ein Herr sei.

Matteüs 2:4-6

Waarna de tenor weer *secco* kan doorgaan. De woorden van de hogepriesters worden door de evangelist voorgedragen (en niet in een groepskoor, *turba*) omdat Bach het belangrijker vindt de vervulling van de eerbiedwaardige, oud-testamentische Messias-prophetie (Micha 5:1) met een ritmische begeleiding (*Andante*) te onderstrepen.

51. Aria Terzet

(sopraan, tenor, alt)

(S/T) Ach,
wenn wird die Zeit erscheinen?
(T/S) Ach,
wenn kömmt der Trost der Sei-
nen?
(A) Schweigt,
er ist schon würllich hier!
(S/T) Jesu, ach so komm zu mir!

Een terzet, begeleid door een virtuoze vioolsolo, en - na (19) en (33), voor de derde keer in het WO - op het wiegenlied-ritme (gesyncopeerde 2/4-maat). Een dramatisch rollenspel, verwachting tegenover vervulling: de alt blijft de overtuigde gelovige die z/hij was, maar vindt een vragende en twijfelende tenor en sopraan tegenover zich (vgl *Tochter Zion* in de Matthäus-Passion). Hun vragen verschillen, maar in de herhaling (*da-capo*) wisselen hun rollen. Waar zij in het middendeel slechts hunkeren, kan de pertinente alt zwijgen. Z/hij heeft het laatste woord, dat klinkt op de dalende notenreeks die Bach later zal gebruiken voor het *Et incarnatus* van zijn Hohe Messe: menswording = afdalen uit de hemel.

52. Recitatief accompagnato (alt)

Mein Liebster herrschet schon.
Ein Herz,
das seine Herrschaft liebet
Und sich ihm ganz zu eigen gibet,
Ist meines Jesu Thron.

Omlijst door de twee hobo's d'amore introduceert de alt het thema van het slotkoraal (*Herzsstube*) door terug te grijpen naar haar/zijn aanwijzing (45) van het hart als Christus' zetel.

53. Koraal

**Zwar ist solche Herzensstube
Wohl kein schöner Fürstensaal,
Sondern eine finstre Grube;
Doch, sobald dein Gnadestrahl
In denselben nur wird blinken,
Wird es voller Sonnen *dünken****.

* lijken

Van alle zes cantates het bescheidenste slotkoraal; eenvoudig vierstemmig geharmoniseerd, als in een gewone zondagscantate. Alle instrumenten volgen koorpartijen (*colla voc*).

Deel VI: *Am Feste der Erscheinung Christi*

Het laatste deel van het Weihnachts-Oratorium is bestemd voor 6 januari, bij ons bekend als Driekoningen, in de lutherse liturgie Epiphaniäs, het feest van de verschijning van Christus.

De evangeliëtekst die de handeling in dit oratoriumdeel bepaalt is Matteus 2:7-12, het vervolg van het Driekoningenverhaal dat in de vorige cantate begon. Het cantatelibretto generaliseert Herodes tot de vijanden en bedreigingen die christenen ontmoeten en - met hulp van God en zijn zoon - kunnen weerstaan. Het mislukken van Herodes' listige plan staat model voor de overwinningen van Christus' volgelingen. De laatste kerstcantate krijgt daardoor in haar koren en aria's een nogal strijdlustig karakter. Thema: bedreiging en geborgenheid.

Deel VI heeft een symmetrische structuur: een centraal koraal geflankeerd door twee aria's, recitatieven en arioso's, en een begin- en slotkoor.

54. Koor

Herr, wenn die stolzen Feinde
schnauben,
So gib, daß wir im festen Glauben
Nach deiner Macht und Hülfe sehn!
Wir wollen dir allein vertrauen,
So können wir den scharfen
Klauen
Des Feindes unversehrt entgehn.

De trompetten en pauken van de delen I en III zijn weer terug, en ook de 3/8-maat van de *passepied*, in een op eenheden van acht maten gebouwde, dansachtige structuur. Met drie steeds nadrukkelijker signalen (kwart, kwint, sext) roept de trompet op tot godsvertrouwen in de strijd met hooghartige (*stolze*) vijanden wier briesen (*schnauben*) te horen is. Het lange instrumentale voorspel, met adembemende zestiendenpassages voor de trompet, introduceert drie thema's die later terugkomen, o.m. in koorfuga's waaraan de eerste trompet als vijfde stem deelneemt. De fugatische passages roepen natuurlijk het beeld op van steeds nieuwe groepen strijders die zich in de veldslag storten. Elders zijn zangpartijen ingebouwd in stukken orchestraal ritornel. De overkoepelende *da-capo*-structuur heeft een verkorte herhaling (ABA'); het A-gedeelte beslaat precies de helft (120 maten) van het geheel.

55. Recitatief (Evangelist) /

Herodes (bas)

Da berief Herodes die Weisen heimlich und erlermet mit Fleiß von ihnen, wenn der Stern erschienen wäre? Und weiset sie gen Bethlehem und sprach:

(B) Ziehet hin und forschet fleißig nach dem Kindlein, und wenn ihr's findet, sagt mir's wieder, daß ich auch komme und es anbetete.

Matteüs 2:7-8

Listig tracht Herodes zich door de koningen te laten informeren over de verblijfplaats van het kindje, maar zijn motief (*anbeten*) klinkt schijnheilig en wordt door een valse (dissonante) cis ingeleid.

56. Recitatief accompagnato

(sopraan)

Du Falscher,
suche nur den Herrn zu fällen,
Nimm alle falsche List,
Dem Heiland nachzustellen;
Der,
dessen Kraft kein Mensch ermißt,
Bleibt doch in sichrer Hand.
Dein Herz,
dein falsches Herz ist schon,
Nebst aller seiner List,
des Höchsten Sohn,
Den du zu stürzen suchst,
sehr wohl bekannt.

Door strijkers begeleid doorziet de sopraan Herodes' boze opzet, maar ook voor Gods zoon is die geen verrassing (*sehr wohl bekannt*).

57. Aria (sopraan)

Nur ein Wink von seinen Händen
Stürzt ohnmächtger Menschen
Macht.
Hier wird alle Kraft verlacht!
Spricht der Höchste nur ein Wort,
Seiner Feinde Stolz zu enden,
O, so müssen sich sofort
Sterblicher Gedanken wenden.

In een uitgelaten aria viert de sopraan dat de kaarten precies andersom liggen. Herodes - en alle vijanden met hem - worden vrolijk uitgelachen want 's mensen plannen worden door een knip van Gods vingers verijdeld: de instrumentalisten illustreren dat met een wegwerpgebaar, twee staccato noten, gevolgd door een smalend lachje. Het instrumentarium is opvallend uitgebreid (hobo, strijkers, continuo) en instrumentale passages overwegen boven vocale; het da-capo is zelfs louter instrumentaal. Opgeweekte, dansante muziek ondanks een polyfone schrijfwijze en een meer belerende dan lyrische tekst.

58. Recitatief (Evangelist)

Als sie nun den König gehöret hatten, zogen sie hin.

Und siehe, der Stern, den sie im Morgenlande gesehen hatten, ging für ihnen hin, bis daß er kam und stund oben über, da das Kindlein war.

Da sie den Stern sahen, wurden sie hoch erfreuet und gingen in das Haus und funden das Kindlein mit Maria, seiner Mutter, und fielen nieder und beteten es an und täten ihre Schätze auf und schenkten ihm Gold, Weihrauch und Myrrhen.

Matteüs 2:9-11

De drie koningen doen waarvoor ze gekomen waren, hun schatten aanbieden.

59. Koraal

**Ich steh an deiner Krippen hier,
O Jesulein, mein Leben;
Ich komme,
bring und schenke dir,
Was du mir hast gegeben.
Nimm hin!
es ist mein Geist und Sinn,
Herz, Seel und Mut,
nimm alles hin,
Und laß dirs wohlgefallen!**

Het centrum van de cantate: Bach onderbreekt de evangelist met het eerste couplet van Paul Gerhards lied *Ich steh an deiner Krippen hier* (1653) om de gelovige de gelegenheid te bieden zich met de voltrokken handeling te identificeren en het Christuskind zijn persoonlijke toewijding als geschenk aan te bieden. Het woord *schenke* legt de relatie tussen toen en nu. De zelfstandige continuo-partij, niet met de koorbas samenvallend en veelal in snellere achtsten voortstappend, geeft wat dynamiek aan de statische tekst.

60. Recitatief (Evangelist)

Und Gott befahl ihnen im Traum, daß sie sich nicht sollten wieder zu Herodes lenken, und zogen durch einen andern Weg wieder in ihr Land.

Matteüs 2:12

De evangelist voltooit zijn relaas: gewaarschuwd *im Traum* (met een fraaie dromerige harmonie) gaan de koningen naar huis, zonder Herodes (lage dis) nog te informeren, langs een veel hogere (*einen andern*) weg: het continuo maakt niet alleen tempo maar wijst ook een harmonisch verrassende route.

61. Recitatief *accompagnato*

(tenor)

So geht! Genug,
mein Schatz geht nicht von hier,
Er bleibt da bei mir,
Ich will ihn auch nicht von mir lassen.
Sein Arm wird mich aus Lieb
Mit sanftmutsvollem Trieb
Und größter Zärtlichkeit umfassen;
Er soll mein Bräutigam verbleiben,
Ich will ihm Brust und Herz verschreiben.
Ich weiß gewiß, er liebet mich,
Mein Herz liebt ihn auch inniglich
Und wird ihn ewig ehren.
Was könnte mich nun für ein Feind
Bei solchem Glück versehen!
Du, Jesu, bist und bleibst mein
Freund;
Und werd ich ängstlich zu dir flehn:
Herr, hilf!, so laß mich Hülfe sehn!

Met de *directe (attacca)* overgang naar het beschouwende en actualiserende *accompagnato*-recitatief benadrukt Bach opnieuw de relatie tussen heden en verleden. De tekstdichter (Picander) accentueert het contrast: de koningen gaan, mijn Jezus blijft en biedt geborgenheid. De twee liefdeshobo's scheppen een gelukzalige sfeer, met luchtige danspasjes tussen de regels door. De metafoor keert terug waarmee de alt in Deel I uitzag naar de geboorte van de Messias: Christus als bruidegom van de kerk. Ten slotte onderstreept het continuo de bede *Herr, hilf!* door ritmisch mee te lopen. Waar je, op grond van de tekst, in (61) en (62) de altsolist zou verwachten, handhaaft Bach, waarschijnlijk door tijdgebrek, de tenor uit het parodiemodel BWV 248a.

62. Aria (tenor)

Nun mögt ihr stolzen Feinde
schrecken;
Was könnt ihr mir für Furcht erwecken?
Mein Schatz,
mein Hort ist hier bei mir.
Ihr mögt euch noch so grimmig stellen,
Droht nur,
mich ganz und gar zu fällen,
Doch seht!
mein Heiland wohnt hier.

Opnieuw een dansante aria. De twee hobo's d' amore volharden in hun modieus-galante terts- en sextparallellen. De tenor belijdt zelfverzekerd en triomfantelijk dat de *stolzen Feinde* nu geen bedreiging meer vormen; hij onderstreept zijn woorden met enkele dramatische fermates en - in het verlengde da-capo (A') - met vier geëxalteerde uitroepen over een heel octaaf: *mein Schatz, mein Hort!*

63. Recitatief *accompagnato*

(S, A, T, B)

Was will der Höllen Schrecken nun,
Was will uns Welt und Sünde tun,
Da wir in Jesu Händen ruhn?

Zoals voor de epiloog in een opera-finale (en in de Matthäus-Passion!), verschijnen vóór het slotkoor nog één maal alle vocale solisten op het podium, dus ook de alt die in deze cantate geen solistische rol vertolkte, en de bas die slechts kort in één recitatief optrad: een teken dat hier niet slechts een cantate maar een heel oratorium wordt besloten. Met uitsluitend continuobegeleiding, zoals bij de evangelist, stellen de zangers ieder op hun beurt de rhetorische vraag of de *Hölle* (Satan, het Kwaad) hen nog kan deren, maar de alt, zoals steeds personificatie van de gewone gelovige, weet het antwoord reeds zònder zich die vraag te stellen. Als het polyfone kwartet zich ten slotte homofoon in dat antwoord verenigt, doet ook het continuo mee. Het harmonisch verloop over deze acht maten is interessant: elke solist zingt haar/zijn dalend gebroken drieklank en wijst op de vierde tel met een septiem de weg naar de harmonie in de volgende maat, waardoor (vanaf maat 2) de grondtoon elke maat een kwint zakt: Fis - b - E - A - D - G.

64. Koraal

Nun seid ihr wohl gerochen
An eurer Feinde Schar,
Denn Christus hat zerbrochen,
Was euch zuwider war*.

*uw tegenstanders

Tod, Teufel, Sünd und Hölle
Sind ganz und gar geschwächt;
Bei Gott hat seine Stelle
Das menschliche Geschlecht.

Tot slotkoraal dient het vierde couplet van Georg Werners lied *Ihr Christen auserkoren* uit 1648, met een wat ouderwetse tekst (*gerochen* = gewroken). Belangrijker is dat Bach het lied laat zingen op de melodie van Hans Leo Hassler die hij in Deel I gebruikte voor het eerste koraal, *Wie soll ich dich empfangen*. Daarmee legt hij een boog over het gehele oratorium. Maar ook de concertante begeleiding, met een prominente rol voor de eerste trompet, geeft dit slotkoraal meer allure dan dat van gewone cantates en voorgaande WO-delen.

© Eduard van Hengel

Deze (en andere) toelichtingen kunnen vrijelijk worden gedownload van mijn website www.xs4all.nl/~eduardvh/; zij mogen worden vermenigvuldigd en eventueel tegen kostprijs verkocht. Het auteursrecht blijft evenwel bij mij.